

BALOGH SÁNDOR

A bethleni konszolidáció és a magyar „neonacionalizmus”

A Horthy-rendszer megszilárdításában — a kül- és belpolitikai valamint gazdasági tényezők mellett — igen nagy szerepe volt az ideológiai, eszmei tényezőknek. A bethleni kormányzatnak ezekre az ideológiai eszközökre annál is inkább szüksége volt, mert a kormány a már fogantatosított politikai és gazdasági intézkedésekkel nem volt képes a néptömegeknek az uralkodó osztályokkal szemben táplált gyűlöletét feloldani, a kiéleződött osztályellentéteket a dolgozók tudatában elhomályosítani. Éppen ezért olyan eszmékre, ideológiára is szükség volt, amely az uralkodó osztályok érdekeit „közös nemzeti érdek” gyanánt a dolgozó tömegekkel el tudja fogadtatni. A történelmi körülményeket figyelembe véve erre a nacionalizmus látszott a legalkalmasabbnak.

Az új helyzethez alkalmazkodó nacionalizmus ideológiáját, az úgynevezett neonacionalizmus elméletét gróf Klebelsberg Kuno, a Bethlen-kormány kultuszminisztere dolgozta ki. Klebelsberg a neonacionalista ideológia kidolgozásánál abból indult ki, hogy Magyarországon újra vissza lehet térni a nacionalizmusra, mert azt, az ő szavaival élve, nem kompromittálta a világháború sikertelensége, ellenkezőleg, Trianon felcsigázott patriotizmussal telítette a nemzetet.¹ A Bethlen-kormány annál is inkább bízott ilyen irányú erőfeszítéseinek sikerében, mert úgy vélte, hogy a Trianonban Magyarországot ért sérelmek miatt felajzott nemzeti érzékenységet sikerül a maga vitorlájába fognia és a nacionalizmus, sovinizmus útjára terelnie. Az első világháború előtti magyar nacionalizmust azonban nem lehetett egyszerűen, minden változtatás nélkül, az új viszonyok között alkalmazni. Klebelsberg maga is úgy vélte, hogy a háború előtti „nagy-magyar” nacionalizmust nem lehet a siker reményében teljes egészében „rehabilitálni”. „A magyar nacionalizmus Trianon után egészen új helyzetbe került és régi tartalmát és régi céljait nagyrészt elvesztette” — írta a Pesti Naplóban megjelent cikkében.² Még határozottabban adott hangot ennek a véleményének „Patriotizmus és nacionalizmus” c. tanulmányában, ahol azt hangsúlyozta, hogy „sem az egyes ember, sem a nemzet ideálok és ideológia nélkül nem élhet s e belső törvény erejénél fogva a magyar nemzet is ösztönösen keresi a gyökerében megváltozott helyzetnek megfelelő új ideológiát. Mi lehet ez? Nézetem szerint a pacifisztikus és marxisztikus álmok szétfoszlása után nem lehet más, mint a nacionalizmus, mégpedig új helyzetünkhöz mért, ahhoz szabott nacionalizmus.”³

¹ Pesti Napló, 1928. szept. 2.

² Pesti Napló, 1928. jan. 8.

³ *Klebelsberg Kuno*: Küzdelmek könyve. Bpest, Atheneum. 1929. 81—82. l.

Klebsberg azonban egészében nem vetette el az előző korszakok nacionalizmusát, ellenkezőleg, a maga nacionalizmusát lényegében azok közvetlen utódjának tekintette. „A konstruktív nacionalizmus mindig ápolja a hagyományokat, csak a radikalizmus szakít a múlttal és igyekszik gyökerében kitépni a tradíciókat” — írta.⁴ A helyzet megítélésénél azonban minden hagyománynál fontosabbnak mutatkozott az a körülmény, hogy az első világháború előtti nacionalizmus is ugyanazon osztályokat szolgálta, mint amelyeket az „új” nacionalizmus volt hivatva szolgálni. Az első világháborút és a Tanácsköztársaságot megelőző időszakhoz képest azonban lényegesen megváltozott az ország belső és nemzetközi helyzete. Természetesen, a nacionalista ideológia tartalmában és célkitűzéseiben is tükröződnie kellett mind az állandó, mind a változó tényezőknek. „Reálpolitika és neonacionalizmus” c. írásában Klebsberg lényegében ennek felismeréséről tett tanúbizonyságot, amikor azt hangoztatta, hogy „minden kornak megvan a maga nacionalizmusa, amely csak részben tevődik össze állandó elemekből, nagyobbik része s különösen céljai időnként változnak”.⁵ Néhány évvel később pedig már nem egyszerűen a „régii” és az „új” nacionalizmus különbségéről beszél, hanem élesen szembe is fordul az uralkodó körök azon képviselőivel, akik szerinte még mindig nem értették meg a dolog lényegét: „Megáll az embernek az esze, ha különösen az idősebb korosztályokban még elég nagy számmal találkozunk olyan férfiakkal, akik nem okultak az eseményekből és azokat a régi ideológiákat hajtogatják tovább, amelyekre a világtörténelmi események brutálisan rácaffoltak.”⁶

Az első világháborút közvetlenül megelőző időszak nacionalizmusánál is nagyobb figyelmet kényszerült Klebsberg szentelni a reformkorszak, az 1848—49-es forradalom és szabadságharc időszaka több vonatkozásban haladó nacionalizmusának. A széles közvéleményben ugyanis nem annyira az imperializmus korszakának nacionalizmusa élt, hanem a XIX. század derekának liberális nacionalizmusa. Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc eszméjét és hagyományait sem egyformán őrizték azonban a magyar társadalom különböző rétegei, osztályai. A dolgozó tömegek emlékében az 1848—49-es korszakról elsősorban az maradt meg, amit valóban történelmünk haladó hagyományaként őrzünk ma is. A nacionalizmus újjáélesztése tehát azzal a veszéllyel járt az uralkodó osztályokra nézve, hogy a múltból éppen az eleve nedik fel, amit ők a legkevésbé sem kívántak. Lényegében erre utaltak Klebsbergnek Kossuthtal kapcsolatos megállapításai is: „. . . a középosztály szemé előtt a nacionalista Kossuth áll, aki a magyar nemzetnek, a magyar államnak öncélúságát képviselte a régi Ausztria beolvasztó törekvéseivel szemben . . . a nép egyszerű fiainál . . . ők azt a Kossuthot látják, aki az 1848-iki pozsonyi országgyűlésen keresztülvitte a jobbságnak, a robotnak, a tizednek eltörlesztését és mindazoknak a korlátoknak és megkötöttségeknek, amelyek a régi Magyarországon a köznép boldogulásának akadályai voltak.”⁷ Ennek ellenére sem tartotta azonban Klebsberg a nacionalizmus szempontjából reménytelennek a helyzetet. Úgy vélte, hogy a tömegek hagyomány-ápolásában kevés a tudatos elem. A nacionalizmus és a dolgozó tömegek viszonyát vizsgálva, arra a következtetésre jutott, hogy „a nacionalizmus azonban csak az állam-

⁴ Klebsberg Kuno : Jöjjetek harmincas évek. Bpest, Atheneum. Bevezető 18. l.

⁵ Klebsberg Kuno : Neonacionalizmus. Bpest, Atheneum. 1928. 128. l.

⁶ Klebsberg Kuno : Küzdelmek könyve. Előszó. 2. l.

⁷ Pesti Napló. 1929. júl. 7.

bölcselőknél és az elméleti államtan művelőinél észbeli kérdés, a tömegeknél ellenben érzelmi kérdés . . . az érzelmen volt a hangsúly és ezek az érzelmek legutolsó szabadságharcunk kimagasló alakjaiban nyertek a Tisza-vidéki nép szemében megtestesülést”.⁸ Ebből kiindulva fordított Klebelsberg olyan nagy figyelmet az érzelmi tényezőre, helyesebben az azzal való visszaélésre. Mindenkinél hangosabban helyeselte a Bethlen-kormánynak azt a döntését is, hogy 1848-at ismét március 15-én kell ünnepelni. „Magyar március” c. cikkében a március 15-e megünneplésének visszaállításáról szóló törvény jelentőségéről így írt: „Megalkották az 1898. évi V. törvénycikket az 1848. évi törvények megalkotása emlékének ünnepléséről. Ezzel a törvénnyel április 11-ét nemzeti ünnepé avatták, s így kontrát igyekeztek mondani március 15-ének. A törvény nem szívódott fel a nemzet életébe, a társadalom továbbra is március 15-ét tartotta meg, április 11-én pedig csak a középületeket lobogózták fel, de egy pár évvel később már senki sem tudta, hogy miért . . . Most tíz évre rá, hogy Ausztriától elszakadtunk, megalkottuk az 1927. évi XXXI. törvénycikket, március 15-ének nemzeti ünnepé való nyilvánításáról.”⁹ Ezzel a döntéssel a Bethlen-kormány azt a benyomást kívánta kelteni a közvéleményben, mintha ő lenne 1848 hagyományainak igazi védelmezője és ápolója. A formákat, a külsődlegességeket visszaállította, azonban elsősorban az említett érzelmi hatás szempontjából. 1848 hagyományainak keretét ugyanakkor igyekeztek új tartalommal megtölteni. Az „új” nacionalizmus 1848–49-et illetően csak szabadságharcról beszélt és gyalázkodva letagadta a forradalmat.¹⁰ Klebelsberg szerint 1848/49 csak „úgy mint Olaszországban, eszményi tusa volt a nemzeti gondolatért”.¹¹ Az „új” nacionalizmus azonban nemcsak a forradalmat tagadta le, hanem ezzel összefüggésben Kossuth helyett Széchenyit állította a figyelem középpontjába. „A negyvenes években a felébredt közvélemény Széchenyivel szemben Kossuth Lajos pártjára állt, de Kossuth nagy vállalkozása, az 1848–49-iki szabadságharc nem járt sikerrel. Ma már, midőn Kossuth neve és az 1848-as politika nem élő politikai jelszó, hanem történelem, a magyar históriában ki fog kristályosodni az a meggyőződés, hogy Kossuth politikája a negyvenes években elhibázott koncepció volt” — hangsúlyozta Klebelsberg.¹² Nem sokkal később még egyértelműbben hangoztatta, hogy az 1848/49-es forradalom és szabadságharc öröksége helyébe más, időszerűbb célkitűzést kell állítani: „A pártprogramból egy darab gyönyörű magyar históriává lett 48 helyébe új, időszerű koncepciókat kell az Alföld népe elé állítani.”¹³ Az „új” nacionalizmus tehát újjáélesztette a XIX. század dereka haladó, liberális nacionalizmusának formáit, külsődlegességeit, hogy tartalmát és célkitűzéseit lényegében elvethesse. Ugyanakkor alapjában véve megőrizte az imperializmus korszaka magyar nacionalizmusának tartalmát, céljait, de bírálta annak megjelenési formáit. Így élt tovább a múlt a neonacionalista ideológiában.

Klebelsbergnek azonban nacionalista ideológiája kialakításánál nemcsak a távolabbi, hanem a közvetlen múlttal, sőt az akkori jelennel is számolnia kellett. A Tanácsköztársaság megdöntése után Magyarországon létrejött ellen-

⁸ Klebelsberg Kuno : Neonacionalizmus. 79–80. 1.

⁹ Nemzeti Újság, 1928. márc. 15.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Pesti Napló, 1927. ápr. 17.

¹³ Pesti Napló, 1927. máj. 22.

forradalmi rendszernek — sajátosan — jobboldali ellenzéke is volt. Ez a körülmény jelentősen megkönnyítette a hivatalos rendszer és kormányai számára azt, hogy az alkotmányosság és a törvényesség látszatával, a demokrácia illúziókeltésével léphessenek fel a tömegek előtt. Ennek alátámasztására a kormányzó körök formálisan elhatárolták magukat „jobb”-ról is. Ezt tette lényegében Klebelsberg is akkor, amikor például igyekezett saját nacionalizmusa és a turanizmus közötti különbségeket kidomborítani. „Az alapérzés, amely a turanizmus alatt lappangott . . . , az volt, hogy Európa Trianonban igazságtalan és kegyetlen volt velünk szemben . . . forduljunk el tehát a hálátlan nyugattól és keressünk fajunk keleti eredetének és érzeleml világának megfelelő keleti orientációt . . . amikor kultúrpolitikánk alapvonalaik kell megrajzolnunk, a domináló szempontnak egészen másnak kell lennie . . . tetőtől talpig európeereknek kell lennünk . . .”¹⁴ — írta Klebelsberg a turanizmust bírálva. Az „új” nacionalista ideológiának a szélső-jobboldali irányzatokkal való „szembenállása” azonban lényegében csak azt a szerepet töltötte be, hogy a hivatalos irányzat kedvezőbb színben tűnhessék fel a tömegek előtt. Ha mégis vita támadt közöttük, akkor az általában nem annyira a célkitűzések, hanem a módszerek, formák miatt és körül folyt. Klebelsberg szavaival élve „nem, nem ezek a dolgok adják a modern nacionalizmus, a neonacionalizmus sajátos színezetét”.¹⁵ A neonacionalizmus sajátos, sőt lényegében legsajátosabb „színezetét” az adta meg, hogy olyan történelmi előzménye volt, mint a győztes szocialista forradalom eredményeként létrejött Tanácsköztársaság. A proletárdiktatúra, a szocializmus volt a „kísértet”, amellyel a neonacionalizmus viaskodott.

Klebelsberg már 1920-ban a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén tartott elnöki megnyitójában arra hívta fel a történettudomány művelőinek, a történelemszakos tanároknak s ezzel egyidejűleg a szélesebb közvéleménynek is a figyelmét, hogy a „nemzeti” eszme befolyása a társadalomnak szinte minden rétegében megvengült, s emiatt, szerinte, súlyos károsodás érte a nemzetet. „A széles néprétegek . . . a középosztály, az értelmiség egy részének lelkéből kivesszett minden nemzeti, kivesszett az a tudat, hogy a múlt milyen erkölcsi és jogi kincsesház a népek életében” — hangoztatta.¹⁶ Néhány évvel később az Országos Tanfelügyelői Értekezleten pedig már arról szónokolt, hogy „nem osztálygyűlöletre, hanem nemzeti összetartásra, minden magyarnak hatalmas szolidaritására van szükségünk”.¹⁷ Az osztály-békéről hangoztatott szólamok, természetesen, a dolgozó tömegeknek a Horthy-fasizmussal való egyoldalú megbékítését szolgálták. Az olasz fasizmus sikerein felbátorodva azonban már nemcsak békít, de fenyeget is. „Az internacionális szocializmus által lelkiségükben megzavart tömegekben annyira csökkent a nemzeti érzés, hogy sok jó hazafi egymagában már annak is örült, ha az egyszerű munkás nem tagadta meg kereken a hazát. A fasizmusnak ez nem elég” — írta.¹⁸ Klebelsberg, a munkástömegeknek a marxizmus-leninizmus eszméitől, a kommunizmus ügyétől való eltántorításán dolgozva, meglehetősen sokat foglalkozott a Magyar Tanácsköztársasággal és a Szovjetunióval is. A Tanácsköztár-

¹⁴ Klebelsberg Kuno : Neonacionalizmus. 127—129. l.

¹⁵ Uo. 130. l.

¹⁶ Klebelsberg Kunó. Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916—1926. Bpest, Atheneum. 1927. 37. l.

¹⁷ Uo. 269. l.

¹⁸ Klebelsberg Kuno : Neonacionalizmus. 170. l.

saság, s általában az 1918—19. évi forradalmak bírálatában odáig ment el, hogy egyszerűen tagadta azt a nyilvánvaló ténytet, hogy Magyarországon az említett időszakban forradalmak, még hozzá győztes forradalmak zajlottak le. Úgy próbálta a helyzetet beállítani, mintha csak egyszerű zendülésekről lett volna szó. Az előzőekből kifolyólag azt is kétségbe vonta, hogy a forradalmi eseményeket a magyar nép tömegei támogatták volna.¹⁹ Mondanivalója hitellességének, s ezzel hihetőségének növelése érdekében Klebelsberg a Tanácsköztársaság mellett az ellenforradalmi rendszernek Bethlen fellépéséig terjedő időszakát is elmarasztalta. „Az ellenforradalom elgondolásai pedig szintén végrehajthatatlannak, a gyakorlati életbe átültethetetlennek bizonyultak” — írta.²⁰ Ezt a kényszerű bírálatot is a rendszer javára igyekezett fordítani. Úgy tüntette fel a dolgot, mintha Bethlen kormányrakerülésével végetért volna az ellenforradalmi diktatúra időszaka.

A Tanácsköztársaság klebelsbergi „leleplezése” azonban túlon túl kevésnek bizonyult arra, hogy a dolgozó tömegeket a kommunizmusból kiábrándítsa. A Tanácsköztársaság történelmi tényét, de főleg a Szovjetunió létét és annak óriási jelentőségét a magyar munkásmozgalomra, az „új” nacionalizmus megteremtőjének is akarva, nem akarva, de tudomásul kellett vennie. Klebelsberg, hasonlóan a nemzetközi imperializmus más ideológusaihoz és politikusaihoz, úgy igyekezett beállítani a dolgokat, mintha a szocialista építés Szovjet-Oroszországban kudarcot vallott volna és azt követelte, hogy ebből, az ő szavaival élve, „a magyar fizikai munkásságnak is le kell vonnia a következtetést”.²¹ A valóságban a szocializmus építése — ezt egyébként ő is tudta — a nemzetközi imperializmus semmiféle eszköztől vissza nem riadó erőfeszítései ellenére is sikeresen haladt előre a Szovjetunióban. Csak ezzel magyarázható, hogy a gyalázkodó lebecsülést egyre fokozódó félelme váltotta fel nála. Klebelsberg félelme különösen az 1929—33-as világgazdasági válság idején, a tőkés országokban sűrűsödő és erősödő munkás-fellépések láttán növekedett. Már a lehetőségétől is rettegett annak, hogy a munkás-tiltakozás hulláma Magyarországra is átcsaphat. A munkásmozgalom leszerelésére a szocializmus rágalmazásán kívül más eszközt nem talált. A nyugat-európai munkás-megmozdulásokkal foglalkozó írásaiban is csak azzal tudta olvasóit ijesztgetni, hogy „a kommunizmus egyre jobban szorongatja a demokráciát és . . . felhasználja a demokratikus alkotmányok által biztosított mozgási és agitációs szabadságot olyan rendszernek a diadalra juttatásával, amely előre megmondja, hogy fogja semmisíteni ezt a szabadságot”.²² A gazdasági válság következményeit a saját bőrén érző munkást azonban már nem nagyon lehetett azzal ijesztgetni, hogy a kommunizmus megszünteti a szabadságjogokat. Klebelsberg mondani-valója hatásfokának emelése érdekében, a válság következményeit magyarázva, bírálta a kapitalizmust is és a szocializmust is. Mindezt persze csak azért tette, hogy az előbbit megvédhesse az utóbbival szemben. „Ha sebezve van tán a kapitalizmus, ugyanolyan sebből vérzik a kommunizmus is és a két ellentétes rendszer nem vehet egymás szemére semmit sem” — írta az „Utolsó akkordok” c. postumus gyűjteményes könyvében.²³ Jellemző, hogy ez a szocialista Szov-

¹⁹ Uo. 120. 1.

²⁰ *Klebelsberg Kuno* : Küzdelmek könyve. 82. 1.

²¹ *Nemzeti Ujság*, 1928. márc. 1.

²² *Klebelsberg Kuno* : Utolsó akkordok. Bpest, Atheneum. 59. 1.

²³ Uo. 38. 1.

jetunióra szórt rágalom akkor hangzott el, amikor a szovjet nép határidő előtt fejezte be első 5 éves népgazdasági tervét. A neonacionalista ideológia feladatainak meghatározásánál azonban Klebelsberg nem az ilyen átlátszó „érvekre” támaszkodott a szocializmust illetően. Sőt, a „Háború utáni kor szelleme” c. tanulmányában ő maga kényszerült az olyan nézetekkel vitába szállni, amelyek a kommunizmust egyszerű utópiának fogták fel. A Szovjetunió másfél évtizedes fennállásából azt a következtetést volt kénytelen levonni, hogy „nem lehet kitérni az elől, hogy nemcsak a közgazdaságtan, hanem az elméleti államtan is a legrészletesebben, a legbehatóbban foglalkozzék vele, mert a főkérdés nem gazdasági, hanem politikai. Az elméleti politika tankönyvei a jövőben új főrésszel fognak bővülni, aminek az lesz a címe: »a kommunizmus és a proletárdiktatúra.«²⁴ Ha sajátos módon is, de kétségtelenül elismerése volt ez a Szovjetunióknak és általában a szocializmusnak. A szocializmus történelmi valóság lett, s ezt a burzsoázia messzebbre látó képviselői is észrevették. A magyar uralkodó osztályok képviselői közül a két világháború között nem mindegyik jutott el ennek felismeréséig. Mindenesetre ez utóbbi megállapítás nem vonatkozik Klebelsbergre, mert ő az elsők között kereste a kialakult helyzetben a nagybirtok és fináncnöke szempontjából a megoldást. Erre utalt a neonacionalizmus és a szocializmus viszonyát meghatározó azon álláspontja is, hogy „a XX. század nacionalizmusának egészen mások az ellenfelei. Ez a nacionalizmus elsősorban a szocializmusban rejlő nemzetköziséggel tusakodik. A XX. század nacionalizmusának nem fent a trónokon, hanem lenn a szocializmus által megszervezett tömegekben van az ellensége. Itt két ideológia áll egymással kifejezetten szemben. Ebben a harcban a nacionalizmus egészen új színezetet nyert, tartalma is egészen megváltozott. Az ellen a veszedelem ellen kell küzdeni, hogy az állam keretén belül a csoportosulás ne akként történjék, hogy a nemzeti gondolatot az intelligencia, a nemzetköziséget a fizikai munkásság képviseli, mert ez a társadalom kettészakadását és a nemzetek felbomlását jelentené.”²⁵ A szocializmus elleni harc így vált a neonacionalizmus egyik legjellemzőbb sajátosságává. A szocialista eszmék visszaszorítása, illetőleg a dolgozó tömegekre gyakorolt befolyásának csökkentése az uralkodó osztályok számára létkérdés volt, e nélkül szó sem lehetett a neonacionalista koncepció megvalósításáról. A Horthy-rendszer politikusai és ideológusai azonban nem korlátozhatták magukat a szocializmus egyszerű tagadására. Az általuk elvetésre ítélt eszme helyett olyan új eszmét kellett adniok, amely képes volt úgy megszilárdulni, hogy egyidejűleg az előzőt is kiszorította. Így a gyakorlatban a szocializmus elleni harc és a neonacionalizmus térhódításának elősegítése nem két külön, egymástól független problémaként jelentkezett, hanem egyazon probléma két oldalaként. Klebelsberg több éves tapasztalata arra is megtanította, hogy kizárólag hatalmi szóval eredményt elérni nem lehet. „... az így erőltetett koncepciók nem szívódnak fel a nemzet véérébe” — írta egy helyütt.²⁶ Azt is vallotta, hogy bármily bonyolult és nehéz az ellenforradalmi rendszer szempontjából a feladat megoldása, azt vállalni kell, mert az uralkodó osztályok számára nincs más megoldás: „Akár tetszenek nekünk a Trianon utáni viszonyok, akár nem, azokat, mint tényeket akceptálni kell.”²⁷

²⁴ *Klebelsberg Kuno* : A háború utáni kor szelleme. Budapesti Szemle. 1932. máj. 6. l.

²⁵ *Klebelsberg Kuno* : Neonacionalizmus. 131. l.

²⁶ *Klebelsberg Kuno* : Küzdelmek könyve. 11. l.

²⁷ 8 Órai Ujság, 1928. febr. 6.

Klebsberg az uralkodó osztályok sok más tagjával szemben, az adott keretek között, a fennálló helyzet konszolidálásával kívánta a változás, a trianoni békeszerződés hatálytalanságát feltételeit megteremteni. Annak is hangot adott, hogy arra éppen a Bethlen-kormány a leghivatottabb: „A Bethlen-kabinetnek jutott azután feladatul, hogy úgy a forradalmat, mint az ellenforradalmat likvidálja és a normális életet helyreállítsa.”²⁸ Később a bethleni konszolidációs politika sikereitől eltekintve, éles szavakkal ítélte el visszamenőlegesen a rendszer olyan képviselőit, akik valaha is kétségbe vonták a bethleni koncepció helyességét. „Mily dőre politikai naivitás volt, amidőn egyesek a Bethlen István konszolidációs politikáját azzal az indokolással ellenezték, hogy nem célszerű az, ha mi a maradék Magyarország területén életképesnek bizonyulunk” — írta.²⁹ Az uralkodó rendszernek tehát az a feladata, hogy a körülményeknek megfelelően belül is, de nemzetközileg is megszilárduljon, és így készüljön fel a trianoni békeszerződés revíziójára. Klebsberg lényegében ezzel összhangban fogalmazta meg saját neonacionalista elméletét is: „Amint korábban a 48-as ideológiában, úgy most annak tárgytalanná válása után az ország rekonstrukciójában és annak sikeréből táplálkozó nemzeti reményekben inkarnálódik a magyar nacionalizmus.”³⁰ Ez nyílt beismerése volt újfólag annak a felfogásnak, hogy alkalmazni kell a régi követeléseket az új helyzetre.

Ami külön is figyelmet érdemel a klebsbergi megállapításban, az az, hogy itt nem jelentkezik többé a földesúr és a cseléd, a tőkés és a proletár, az úr és a nép megkülönböztetése, nincs és nem is lehet már más érdek, mint a „magyar faj” közös érdeke. Így találkozott a Bethlen-korszak idején az úgynevezett hivatalos irányzat nacionalizmusa a faji ideológiával. A neonacionalizmus lényegének meghatározásánál Klebsberg nem véletlenül hivatkozott a „magyar faj”-ra. „A háború utáni kor szelleme” c. munkájában ugyancsak a magyar faj különlegességére való tekintettel remélte a kibontakozást. „Minket magyarokat ezeréves múltunk annyi csapása megtanított túrni, szenvedni . . ., azért remélhetjük, hogy ennél a faji tulajdonságunknál fogva a szörnyű időköt kisebb benső károsodással tudjuk átélni, mint más, a sorstól elkényeztetett nemzetek” — írta.³¹ Mint ismeretes, a fajiságra nemcsak Klebsberg, de az úgynevezett fajvédők is igényt tartottak. Mégsem lehet őt a fajvédőkkel egyszerűen azonosítani. Klebsberg a fajvédők álláspontját politikailag tartotta hibásnak: „A politikai okosság azt kívánja, hogy magyarnak tekintsünk ebben az országban mindenkit, aki velünk érzelmeiben, lelkiségben és nyelvben teljesen és fenntartás nélkül összeolvad.”³² Tehát ő a magyarság súlyát, számbeliességét látta elsősorban veszélyeztetve a fajvédők által. Emellett a fajvédők antiszemitizmusának célszerűségét is vitatta. Szerinte a neonacionalizmus tartalmának pozitívnak kell lennie, az antiszemitizmus pedig lényegében „negatív politikai elv”.³³ A fajvédők nézeteitől való eltérés, sőt bizonyosfokú elhatárolás ellenére is, a fajvédelemnek is, a neonacionalizmusnak is közös kiindulási alapja: a társadalom gazdasági, politikai és szociális kategóriáit faji, biológiai kategóriákkal cserélik fel. A faj fogalma sem volt azonos a fajvédőknél és Klebsbergnél. Amíg a fajvédők a „biológiai” fajra esküdtek, addig Klebs-

²⁸ Pesti Napló, 1928. jan. 1.

²⁹ Pesti Napló, 1928. aug. 28.

³⁰ Klebsberg Kuno : Neonacionalizmus. 81. l.

³¹ Klebsberg Kuno : A háború utáni kor szelleme. 12. l.

³² Klebsberg Kuno : Utolsó akkordok. 40. l.

³³ Klebsberg Kuno : Neonacionalizmus. 130. l.

berg a „történelmi” faj kategóriáját állította elméletének középpontjába. De a különbség említése mellett is alá kell húzni azt a tényt, hogy a neonacionalizmus is döntően a „magyar faj”-ra épített. „Elsősorban a fajban rejlő aktivitásnak a felfokozásáról van szó és ezt az aktivitást oda kell állítani a kicsiny és nagy nemzeti célok szolgálatába. Ez az a nacionalizmus, amelyre szükség van” — hangsúlyozta Klebelsberg.³⁴ Ha azonban „eltűntek” az osztályok és csak közös faji érdek létezik, akkor az emberek új társadalmi csoportosítására is szükség van. A neonacionalizmus alkotott is ilyeneket: „Az egyik oldalon áll a passzív, negatív és e sor végén a destruktív ember, a másik oldalon a pozitív, aktív és a konstruktív természetek.”³⁵ Az aktív vagy passzív, a konstruktív vagy destruktív jelzők tehát egyetemes politikai-társadalmi kategóriákká válnak. Talán nem szorul külön bizonyításra, hogy Klebelsberg szerint az a munkás, dolgozó paraszt és értelmiségi tartozik a „pozitív természetűek” csoportjába, aki saját osztályának és népének érdekeivel szemben a Horthy-fasizmus célkitűzéseinek szolgálatába áll, az pedig, aki erre nem hajlandó, vagy esetleg szembe is mer szállni a fasiszta diktatúrával, csak destruktív, jobbik esetben negatív ember lehet.

A neonacionalizmus elmélete gondoskodott olyan programról is, amely alkalmas az „aktív, konstruktív” típusok kiválasztására. „Mi most már az, amit nacionalista és konzervatív vezető ember ilyen nagy lelki célként odaállíthat a nemzet elé? — teszi fel a kérdést Klebelsberg és válaszol is rá: — az, hogy hisznek Magyarország feltámadásában.”³⁶ Most már csak az a kérdés, hogy mit értsünk „Magyarország feltámadásán”. Klebelsberg, a félreértések elkerülése végett, ezt világosan meg is mondja, amikor a neonacionalizmus végső céljával a „területi épség helyreállítását” jelöli meg.³⁷

Klebelsberg ugyanakkor eléggé világosan látta, hogy nem elég a neonacionalizmusnak csak a végső céljáról beszélni: „Attól tartok, ha mindig csak a területi épséget emlegetnők, az után sóvárognánk és az elveszettért gyászolnánk, a magyar patriotizmus érzelmessé zsugorodnék össze és elvesztené feszítőerejét.”³⁸ A részletfeladatok, közbeeső célok kijelölésére is szükség van tehát, mert ezek állandóan ébrentartják a tömegekben a „végső cél” tudatát, s ugyanakkor fel is készítik őket — legalábbis lelkileg — ennek a végső célnak a megvalósítására. „A nemzet helyzetét gondosan kell tanulmányozni és ebből frázismentesen meg kell állapítani valódi szükségleteinket. Az ilyen alapon kitűzött egyes célokat szerves összefüggő rendszerbe kell foglalni, hogy minden tervszerűen és koncentrikusan törjön a nagy végcél felé, mert különben nagy erővesztéssel dolgoznánk” — hangsúlyozta.³⁹ A Horthy-fasizmus nemzetközi és belső helyzete akkor még nem tette lehetővé a kormány számára a szomszédos államok elleni nyílt, erőszakos fellépésre való felkészülést. Egy katonai fegyverkezési program megvalósítása tehát akkor még nem lehetett a kívánt közbeeső cél. A kormány félt a szociális demagógia további kiszélesítésétől is, mert a tömegek így felfokozott étvágát valamivel ki kellett volna elégíteni, az uralkodó osztályok pedig még további gazdasági látszatintézkedésekre sem mutattak hajlandóságot. A legkisebb veszéllyel és költség-

³⁴ Klebelsberg Kuno : Küzdelmek könyve. 86—87. l.

³⁵ Klebelsberg Kuno : Neonacionalizmus. 138. l.

³⁶ Klebelsberg Kuno : Jöjjetek harmincas évek. 14. l.

³⁷ Klebelsberg Kuno : Neonacionalizmus. 136. l.

³⁸ Nemzeti Újság, 1928. jan. 29.

³⁹ Uo.

gel a kulturális demagógia felfokozása járt, s ennek kibontakozását előmozdította az is, hogy bizonyos művelődési program megvalósítását az uralkodó osztályok gazdasági és politikai érdekei is elodázhatatlanul szükségessé tették.

A dolgozó tömegek műveltségi színvonala Magyarországon a Bethlen-kormány fellépése idején igen alacsony volt. A 9 millió lelket sem számláló ország felnőtt lakosságából több mint 1 millió volt az analfabéta. De az írni, olvasni tudók jelentős részét is inkább csak fél-analfabétának lehetett tekinteni, mert, Klebelsberg szavaival élve, „egy picit tudott csak olvasni, írni és számolni”.⁴⁰ Ez a körülmény, a magyar munkaerő közismert olcsósága mellett is, már hátrányosan érintette az ipari és mezőgazdasági termékek külföldi versenyképességét. De szüksége volt a dolgozók műveltségi színvonalának emelésére a Bethlen-kormánynak azért is, mert iparfejlesztéssel, a mezőgazdaság korszerűbbé tételével, általában a „nagy belső rekonstrukció”-val kívánt szilárd alapot, belső hátvédet biztosítani külpolitikai célkitűzéseinek valóra váltására. „A modern komplikált termelési módok, új, kényes műszerek, gépek és szerszámok mellett az értelmetlen ember többet árt, mint használ... a mezőgazdaságban is rohamosan tért fog hódítani a motoreke, traktor... mindezt nem lesznek képesek értelmetlen tömegek elvégezni” — magyarázta Klebelsberg.⁴¹

Az általános műveltség emelésének, az elemi iskolai oktatás kiszélesítésének azonban számos akadálya volt, közülük is a legsúlyosabb az iskolaépületek hiánya a főváros munkáskerületeiben, falun és a tanyavilágban. E téren olyannyira súlyos volt a helyzet, hogy Klebelsbergnek az uralkodó osztályok korábbi politikáját mentegető szavai is inkább a vád, mint a védelem erejével hatottak. „A kormányok a 48-as Alfölddel szemben kénytelenek voltak a nemzetiségi vidékekre támaszkodni, aminek aztán meg volt az ára utakban és hidakban, vasutakban és közintézményekben” — magyarázkodott.⁴² A „magyar kultúrfölény” ideológusa 1928-ban — saját iskolaépítési programjának megvalósulása delén is — azon kesergett, hogy „nem remélhetjük nemzeti céljaink teljesülését akkor, ha elmaradottságunkat ezen a téren hamarosan be nem hozzuk”. Ezek után mindenesetre igen meglepő volt, hogy „Az a bizonyos sokat emlegetett kultúrfölény” c. cikkében, amely a Pesti Napló 1929. augusztus 4-i számában jelent meg, már arról beszélt, hogy a „kultúrfölény” programjának teljesítésével a neonacionalizmus végső célja eléréséhez is közelebb jutott a rendszer: „Ma már bajos kétségbevonni, hogy a kultúrfölény programjával igenis újból megteremtettük azt a jogcímet, amely fennmaradásunkat Európában biztosítja és mindig több és több reményt ad nemzeti vágyaink teljesülésére.”⁴³ Mint fényt az árnyék, úgy követte két hét múlva ugyancsak a Pesti Naplóban a fenti megállapításokat lényegében megcáfoló klebelsbergi írás. Ott bevallotta, hogy anyagi eszközök hiánya miatt nem tudta az iskolaépítési programot teljesíteni, de hasonló okokból nem is tudja folytatni.⁴⁴ Ez a klebelsbergi nyilatkozat tulajdonképpen epilógus volt az iskolaépítési tervek vonatkozásán. A népszövetségi kölcsön felhasználása és a dolgozó tömegek súlyos megadóztatása következtében a Bethlen-kormány idején, a korábbi

⁴⁰ Pesti Napló, 1928. márc. 25.

⁴¹ Pesti Napló, 1928. márc. 25.

⁴² Pesti Napló, 1927. máj. 22.

⁴³ Pesti Napló, 1929. aug. 4.

⁴⁴ Pesti Napló, 1929. aug. 18.

időszakhoz képest, viszonylag jelentős előrehaladás történt a külvárosi és tanyai iskolák építése terén. Az iskolaépítés üteme és mennyisége azonban messze elmaradt a szükségletek mögött, de nem teljesítette a kormány saját ígéreteit sem.

Klebelsberget alapjában véve nem is az általános műveltség emeléséért érzett polgári felelősségtudat hatotta át és mozgatta — sokkal inkább a Horthy-fasizmus politikusának nagyon is meghatározott politikai törekvései. Az iskolaépítés csak alapjául szolgált a neonacionalista elképzeléseknek, csak eszköze volt politikai célkitűzései valóra váltásának. „A trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is” — hangsúlyozta.⁴⁵ Az iskolaépítési programot arra használta fel, hogy befelé, de kifelé is igazolhassa a magyar „kultúrfölény”-ről hangoztatott hazug szölamokat, és ennek jogán indokolhassa az uralkodó osztályok imperialista törekvéseit. „Mi, akik a magyar nemzet felsőbbiségéért küzdünk Európa keletén, azt akarjuk, hogy mint a múltban előörs voltunk a török barbarizmus elleni küzdelemben, azonképpen ma szellemi téren is megmaradjunk az előörs nemzetek között” — írta „Előörs nemzetek és elmaradott népek” c. cikkében.⁴⁶ A kultusztárca 1928/29. évi költségvetésének tárgyalásán mondott expozéjában azt hangsúlyozta, hogy „én meg vagyok győződve, hogy a kultúrpolitikai akció talán a legnagyobb propaganda . . . , amelyet mi a magyar igazság mellett kifejthetünk”.⁴⁷ Az iskolaépítési akció tehát mindenekelőtt propagandacélokat szolgált.

A klebelsbergi kulturális programra égetően szüksége volt a rendszernek a demokratikus eszmék és a haladó hagyományok felszámolása érdekében is. A magyar uralkodó osztályokat aggodalommal töltötte el az a tudat, hogy „színmagyar vidékek népe lelkiileg elszakadt a magyar kormányzattól”.⁴⁸ Ennek a Horthy-fasizmus számára nem veszélytelen helyzetnek a megváltoztatására nem szabad sajnálni az anyagi eszközöket sem, hangsúlyozta Klebelsberg. S szinte borzadva gondolt arra, hogy milyen helyzet állna akkor elő, ha a dolgozó tömegek minden előzetes „átnevelés” nélkül jutnának állampolgári jogaik gyakorlásához. „Nagy veszedelem az, ha az általános titkos választójogot műveletlen, értelmetlen tömegeknek kell gyakorolniuk . . . , ha a szélsőséges radikalizmus úgy szakadna a nyakunkba, hogy a magyar nemzet legszélesebb rétegei tervszerű kulturális akcióval nincsenek egészen átművelve, akkor jaj nekünk!” — írta „Választójog és népiskola” c. cikkében.⁴⁹ Minden körülmények között meg kellett találni tehát annak a módját, hogy a vidéki, elsősorban az elmaradottabb paraszti tömegeket a Horthy-fasizmus saját befolyása alá vonhassa. Erre legalkalmasabbnak a falusi és tanyai iskolák mutatkoztak. „A népiskolákkal utána megyünk új szállásaira a tanyai népek és visszük utána a vallási és nemzeti gondolatot és a magyar neonacionalizmus új eszméit” — hirdette Klebelsberg.⁵⁰ Az iskolai nevelés mellett a parasztság „kíművelésének” fontos intézménye volt a „levente” is. A neonacionalizmus a falusi embernek nemcsak a „lelkére”, de a „testére” is igényt tartott. Az ellenforradalmi rendszer a falusi fiatalság szellemi és fizikai adottságait egyaránt

⁴⁵ Klebelsberg Kuno. Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916—1926. 516. l.

⁴⁶ Pesti Napló, 1927. júl. 3.

⁴⁷ Klebelsberg Kuno: Neonacionalizmus. 259. l.

⁴⁸ Uo. 38. l.

⁴⁹ Pesti Napló, 1928. dec. 8.

⁵⁰ Klebelsberg Kuno: Neonacionalizmus. 125. l.

a maga céljaira akarta felhasználni. Az iskola és a levante csak az előkészület időszakát jelentette. „Tanyai iskoláinkkal hatalmas lökést adunk az Alföld népe szellemi kultúrájának, a leventemozgalom révén pedig megszervezzük fizikai kultúráját. A két akció párhuzamosan halad a végből, hogy erkölcsösebb, műveltebb, erősebb és egészségesebb magyar nemzetet neveljünk” — írta Klebelsberg az „Olimpiász és testnevelésünk” c. cikkében.⁵¹

Az elemi iskolai oktatás kiszélesítését Klebelsberg egyedül azonban nem tartotta elegendőnek a neonacionalista propaganda végrehajtása szempontjából. A széles tömegek elemi műveltségi szintjének emelése mellett a polgári iskola kapuinak szélesebbre tárását is kívánatosnak tartotta a korábbiakhoz képest. „Szükségünk van a nemzet széles rétegei, nagy tömegei értelmi szintjének igen számottevő felemelésére. Ezt szolgálja a polgári iskola, amely nem középiskola, hanem a kereső életbe készülő embernek nagyobb szellemi útravalót adó speciális oktatási intézmény” — hirdette.⁵² A polgári iskolák hálózatának bővítésével azt vélte elérhetőnek, hogy a tehetősebb, de elsősorban még mindig a dolgozó osztályokhoz tartozó szülők gyermekeiket olyan iskolába járathassák, amely az átlag számára már elérhetetlen. Ugyanakkor zsákutcát is teremtett számukra, mert a polgári iskolából közvetlenül felsőbb iskolába lépni általában nem lehetett. Célszerűnek mutatkozott ez az iskolatípus azért is, mert annak elvégzésével nem növekedett az elhelyezkedésre váró szakemberek száma. Így igyekezett Klebelsberg a neonacionalizmus kulturális programját összeegyeztetni a rendszer politikai érdekeivel. Valamelyest növelte a műveltebb emberek számát, de ezzel egyidejűleg gondoskodott arról is, hogy az uralkodó osztályok gyermekei számára fenntartott iskolatípusoktól és döntően a felsőoktatástól távoltartsa a dolgozó tömegeket. E kettős cél elérésének biztosítása érdekében „differenciálta” az iskolatípusokat. Különösen élesen tiltakozott az ellen, hogy Magyarország az egységes — az általános műveltséget jelentősen emelő és a zsákutcákat kiiktató — iskolarendszerre térjen át. Ezt nemcsak, sőt nem is elsősorban pedagógiaileg, hanem politikailag tartotta károsnak. Ezzel kapcsolatosan írta „Magyar kultúra fejlesztéséről” c. cikkében: „A teljesen egységes középiskola csak a politikai radikalizmusnak követelménye . . .”⁵³

A középiskolák akkori állapota sem elégítette azonban ki egészen Klebelsbergert. Különösen azt kifogásolta, hogy a klasszikus nyelvek oktatása háttérbe szorítja az élőnyelvek oktatását.⁵⁴ A korszerűség kérdése azonban itt is egyes-egyedül a neonacionalista koncepció szempontjából érdekelte őt. Úgy vélte, hogy Magyarországon a szomszédos országokhoz képest sokkal kevesebben beszélnek a nyugati világnyelveken és ez megnehezíti a „magyar célok” külföldi megismertetését.⁵⁵ Klebelsbergnek tehát esze-ágában sem volt a középiskolát teljesen modernizálni a demokrácia szellemében. Ő csak az adott keretek között, a kiváltságosokat akarta tervszerűbb műveltséggel felvértezni, összhangban a félfudális nagybirtok és a fináncetőke politikai érdekeivel.

Hasonlóan az alsó- és középfokú oktatáshoz, a felsőoktatásban is bizonyos változtatásokat kívánt eszközölni a neonacionalizmus szellemében. A neonacionalizmus valójában a felsőoktatást sem tette korszerűbbé a maga egészében, nem küszöbölte ki a gazdagok privilégiumát és nem demokratizálta a

⁵¹ Pesti Napló, 1928. aug. 12.

⁵² Klebelsberg Kuno. Beszédei, cikkei és törvényjavaslatok. 1916—1926. 373. l.

⁵³ Uo. 454. l.

⁵⁴ Nemzeti Ujság, 1927. nov. 13.

⁵⁵ Klebelsberg Kuno: Neonacionalizmus.

felsőoktatás szellemét. Ellenkezőleg, még jobban körülbástyázta az uralkodó osztályok érdekeit, nemcsak a munkások és parasztok gyermekeinek további távöltetésével a felsőoktatási intézményektől, de a reakciós, középkorra emlékeztető szellemnek az „új” nacionalizmus útján való továbbfejlesztésével is. Új mindössze az volt, hogy a „nagy belső rekonstrukció”-nak megfelelően, de még inkább a neonacionalizmus külföldi propagandája érdekében, valamilyest nagyobb teret biztosított a műszaki és természettudományoknak, létrehozta a tihanyi Biológiai Intézetet, a Csillagvizsgálót Budapesten stb. Az ország egyetemének viszonylag magas száma is — ezt az alacsony hallgatói létszám is mutatta — elsősorban a magyar „kulturfőlény”-t volt hivatva igazolni. Az alacsony hallgatói létszám is magasan bizonyult azonban a rendszer igényeihez képest. „Azt mondják — írta Klebelsberg —, hogy nálunk sokkal többen mennek értelmi pályára, mint amennyinek eltartására Magyarország képes . . . a legtöbb magyar középosztálybeli család már számolt azzal, hogy a mai generáció helyzete elég nehéz marad, minden reményét a gyermekeibe helyezi . . . aki még a gyermekekben megnyilatkozó reményt is el akarná venni a középosztálytól, nagy bünt követne el a nemzet ellen.”⁵⁶ Ilyen és ehhez hasonló megállapításokat annál is inkább tehetett, mert a végzett diplomásokról a Horthy-rendszer idején intézményesen senki sem gondoskodott. Azt az elvet alkalmazták a diplomásokra is, amelyet a tőkés állam gyakorlatilag mindenütt lényegében meg is valósít, ti., hogy „a főiskolai diploma sem ad jogot semmiféle alkalmazásra”.⁵⁷ Abban azonban kétségtelenül igaza volt Klebelsbergnek, hogy bizonyos előnyt a közalkalmazottak gyermekei élveztek a főiskolai felvételeknél. Ennek az előnynek az okát ő nem is titkolta, sőt a Pesti Naplóba írt egyik cikkében elég cinikusan be is vallotta: „A magyar hivatalnokság attól a pillanattól kezdve, ha saját gyermekeinek jövőjét biztosabbnak látja, kisebb aggodalommal nézi majd a nagyobb vagyonnal rendelkezők gyermekeinek kedvezőbb esélyeit.”⁵⁸ Arról volt szó tehát, hogy a rendszer az uralkodó osztályok és az értelmiség egymásra utaltságát jobban kidomborítsa és az állami alkalmazottakat hűséges szolgálataikért megjutalmazza, az esetleges elégedetlenségnek pedig elejét vegye.

Megkönnyítette a klebelsbergi iskolapolitikának a közvélemény általi elfogadását az a körülmény, hogy az ő elképzeléseit az uralkodó osztályok egyes csoportjai is bírálták. Az uralkodó osztályok legkonzervatívabb képviselői nem tudták megérteni, hogy az adott körülmények között a klebelsbergi elképzelés szolgálja leghatásosabban a nagybirtok és a finánctóke, s általában a Horthy-rendszer érdekeit. Továbbá attól féltek, hogy a művelődéssel párhuzamosan a haladó eszmék is utat törnek maguknak a dolgozók körében. Az uralkodó körök kritikája csak megkönnyítette az olyan illúziók keltését a szélesebb közvéleményben, hogy Klebelsberg a kultúraterjesztés valódi apostola. Ezt a hamis illúziót és látszatot ő maga is igyekezett terjeszteni. Előadásaiiban és cikkeiben gyakran hivatkozott arra, hogy a neonacionalizmus a különböző pártoktól függetlenül az egész nemzet érdekeit fejezi ki. S ezt időnkénti „kurucodás”-sal és a gazdagok bírálatával tette hitelesebbé. A klebelsbergi pártatlan, vagy pártokon felül álló kultúrpolitika a valóságban sem pártatlan, sem pártokon felül álló nem volt. Az uralkodó osztályok azon részének

⁵⁶ Klebelsberg Kuno : Neonacionalizmus. 291. l.

⁵⁷ Uo. 44. l.

⁵⁸ Pesti Napló, 1927. febr. 20.

politikai célkitűzéseit fejezte ki, amely gróf Bethlen Istvánban és kormányában látta érdekeinek leghatásosabb védelmezőjét. A klebelsbergi kultúrpolitika a bethleni kül- és belpolitikához igazodott, de oly módon, hogy látszólagos önállóságot élvezett. Az uralkodó osztályoknak és az ellenforradalmi rendszernek nem egyszerűen csak napi, hanem hosszabb időre szóló, általánosabb érdekeit is szolgálta. „A neonacionalista pedagógia a magyar iskola elé azt a célt állítja, hogy hazafias, vallásos és pozitív embereket neveljen, akik nem merítik ki erőiket meddő elégedetlenségben és hiperkritikában” — hangsúlyozta Klebelsberg saját iskolapolitikáját jellemezve.⁵⁹

Hasonló célkitűzések vezették Klebelsbergét a tudományok, az irodalom és a művészetek fejlesztésével kapcsolatban is. A nem csekély költséggel megrendezett római, majd stockholmi képzőművészeti kiállításokon felbuzdulva, be is vallja ezeknek a rendezvényeknek célzatos voltát: „... a magyar gondolatnak minden ilyen nemzetközi megjelenése egy-egy nyert csata a világ közvéleményének a meghódításáért. Ez is a »Nem! Nem! Soha!« egy szeme...»⁶⁰ Klebelsberg korántsem elégedett meg azzal, hogy csak a művészetek szolgájak a neonacionalista célokat. Ezt megkövetelte a tudománytól is. „Az Akadémia sikeres működésének egyik legfőbb előfeltétele az, hogy minden politikai befolyástól mentes maradjon s a napi áramlatoktól függetlenül, egyedül az állandó, nagy nemzeti célok felé törekedhessék” — írta Klebelsberg „Könyv vagy kutatás?” c. cikkében a Tudományos Akadémia munkáját jellemezve, illetőleg előírva azokat a követelményeket, amelyeket ő támasztott a tudománnyal szemben.⁶¹ Klebelsberg nem igényelte, sőt egyenesen károsnak tartotta, hogy a tudomány az uralkodó osztályok egyik vagy másik pártja mellett foglaljon állást, vagy részt vegyen az uralkodó körök belső, napi vitáiban. Úgy vélte, hogy ezek csak akadályoznák a tudományt abban, hogy a rendszer érdekeit korszerűen képviselje itthon és külföldön egyaránt.

A neonacionalizmus nemzetközi „ügyei”-nek sokoldalú és eredményes támogatásán kívül nem kisebb szerepet tulajdonított Klebelsberg a tudománynak, az irodalomnak és a művészeteknek a magyar dolgozó tömegek neonacionalista szellemben való nevelése szempontjából is. „A nemzeti gondolat a művészetben” c. cikkében azt így fogalmazta meg: „... a magyar irodalomnak, művészetnek, tudománynak... oda kell állnia a nemzeti gondolat szolgálatába... De nemcsak a jövő jön itt tekintetbe. A mai generáció nacionalizmusának kielégítése végett is szükségünk van olyan irodalomra, amely tárgyával, személyeinek jellemével, színével és atmoszférájával a nemzeti gondolatot és érzelmvilágot tükrözi vissza...”⁶² Az előbb elmondottakat csak kiegészítette a néhány héttel később írott „Karácsonyi zene” c. cikkében. Ebben Klebelsberg tanulságul azt szűrte le, hogy „miként a történeti festészetben rejlő nemzeti erőről, azonképpen a magyar zenében rejlő nacionalisztikus energiákról sem mondhatunk le...”⁶³

Klebelsberg beszédeiben és cikkeiben többször hivatkozott arra is, hogy az előző kormányok kulturális téren mindent a fővárosba összpontosítottak, és a vidék nem rendelkezik Németországhoz vagy Olaszországhoz hasonlóan

⁵⁹ Klebelsberg Kuno : Neonacionalizmus. 289. l.

⁶⁰ Pesti Napló, 1928. okt. 28.

⁶¹ Klebelsberg Kuno : Küzdelmek könyve. 139. l.

⁶² Pesti Napló, 1928. nov. 18.

⁶³ Pesti Napló, 1928. dec. 25.

megfelelő helyi központokkal. De őt itt sem elsősorban a vidéki városok kulturális színvonala érdekelte, hanem a „vörös” Budapest megfelelő ellensúlyozása: „A Károlyi-forradalom radikalizmusa és a szocializmus sem tudott volna éppen a lelkekben annyira tért hódítani, ha önálló vidéki kulturális gócpontokban a fővárosban szükségképpen kiterjedt radikális gondolkodásnak egyensúlya lett volna.”⁶⁴

Klebelsberg nagyra értékelte az értelmiség szerepét a neonacionalizmus propagandájában és épített is rá. Abból indult ki, hogy már a korábbi évtizedekben is, valamint a lezajlott 1918–19-es forradalmak idején az értelmiség őrizte meg leginkább a nacionalizmus eszméihez való hűségét és a legellenállóképesebbnek bizonyult a demokrácia és a szocializmus eszméivel szemben. Emellett az értelmiség foglalkozásánál, hivatásánál fogva állandóan kapcsolatban áll a legszélesebb rétegekkel, így azok véleményének formálásában nagy szerepe lehet. Amennyire sajnálatosnak tartotta Klebelsberg azt a tényt, hogy a magyar nacionalizmusnak számbelileg kevés a tudatos képviselője, annyira büszke volt az értelmiségre, amely — az ő véleménye szerint — ezen kevesek közé tartozott. „A magyar hazafiság közmondásos . . . , és mégis ennek a hatalmas magyar hazafiságnak van egy nagy gyengéje, s ez az, hogy számbelileg aránylag kicsiny az a réteg, amely ennek a nagyvívásnak az aktív hordozója. Korábban főleg a köznemesség volt, ma a magyar értelmiség és a kisgazda közönség” — írta „Népbarát nacionalizmus” c. cikkében.⁶⁵

Nagyon fontosnak tartotta azonban azt is, hogy a neonacionalista eszmék terjesztésére az értelmiség tudatosan fel is készüljön. Iskolapolitikájában nemcsak arra fordított gondot, hogy a dolgozó tömegek a korábbinál valamivel korszerűbb ismeretekhez jussanak — az uralkodó osztályok gazdasági és politikai célkitűzéseinek érdekében —, hanem az értelmiség továbbképzésére is. Úgy vélte, a legsúlyosabb hiba lenne a tömegek műveltségi színvonalát emelni, az értelmiségét pedig a korábbi színvonalon hagyni. Bár előzőleg ő maga hadakozott az ellen a nézet ellen, hogy a műveltség önmagában forradalmasítja a népet és álláspontja igazolására a történelmi példák sorozatát vonultatta fel a magyar és az egyetemes történelemből, ő sem tudott szabadulni attól a gondolattól, amelytől másokat akart megszabadítani. Az értelmiség és a dolgozó tömegek műveltségének összefüggését vizsgálva, lényegében odajutott következtetéseiivel, mint a Horthy-rendszer legkonzervatívabb képviselői. Az értelmiségnek Klebelsberg sem azért akart nagyobb műveltséget adni, hogy aztán az többet adhasson át belőle a dolgozó népnek, hanem kifejezetten politikai megfontolásból. Úi. attól félt, hogy az értelmiség a műveltebb tömegek felett elveszíti — az uralkodó osztályok nevében képviselt — régebbi politikai befolyását. Ettől a félelmetől áthatva hangsúlyozta, hogy „politikai katasztrófa veszedelme nélkül tehát nem emelhetjük a tömegek szellemi színvonalát úgy, hogy ugyanolyan mértékben ne emeljük az intelligencia erkölcsi és szellemi belértékét is”.⁶⁶ De az értelmiségnek nemcsak szellemi felkészítéséért harcolt, hanem létszámának növeléséért is. Az ország akkori igényeit meghaladó főiskolai beiskolázások a „magyar kultúrfölény” nemzetközi propagandája mellé azt a szerepet is játszották, hogy az értelmiség számbelileg is növekedjék az országban. Azok aggodalmaskodására, akik az el nem helyezkedett diplo-

⁶⁴ Klebelsberg Kuno : Küzdelmek könyve. 230. l.

⁶⁵ Nemzeti Újság, 1928. márc. 1.

⁶⁶ Klebelsberg Kuno : Neonacionalizmus. 210. l.

mások számát már túl nagyoknak, s azáltal a rendszerre nézve veszélyesnek tartották, Klebelsberg azzal válaszolt, hogy csak a fővárosban van több értelmiségi a kelleténél, vidéken ezzel szemben már túlságosan is alacsony az értelmiségiek száma. A vidéki értelmiség számát ő elsősorban abból a szempontból tartotta aggályosnak, hogy az alacsony létszámánál fogva sem tudja ellen-súlyozni az esetleges rendszerellenes megnyilvánulásokat. Továbbá, a választói jog kiszélesítése az ilyen alacsony létszámú értelmiség szerepét teljesen jelentéktelenné teszi. „Menjünk csak ki — írta az »Értelmi proletariátus« c. cikkében — egy-egy alföldi városba és tanulmányozzuk annak társadalmi összetételét; megdöbbenéssel fogjuk akkor látni, hogy az összes népességhez viszonyítva mily csekély töredék az intelligencia. Ha ezt a számot mesterséges eszközökkel még jobban csökkentjük, akkor a demokratikus választójog mellett a csekélyszámú intelligencia semmivé zsugorodik össze; a szavazásoknál quantité negligéable-lá válik, befolyása feloldódik és semmivé lesz.”⁶⁷

Az „értelmiségen” belül Klebelsberg — nem véletlenül — a legnagyobb figyelmet az állami hivatalnokokra és a pedagógusokra fordította. „Nincs Európának nemzete, amelynek hazafiasabb bürokráciája lenne, ahol a tisztviselői kart nemesebb intenciók hatnák át, mint nálunk” — állapította meg „Il canto del lavoro” c. cikkében.⁶⁸ S valóban, a Horthy-fasizmus szempontjából ezt a „hazafias” bürokráciát nem ok nélkül dicsérte. Az állami hivatalnokok túlnyomó többsége hűségesen teljesítette, sőt gyakran túl is teljesítette az állam felső vezetésének utasításait. Ez a társadalmi csoport kialakulása óta idegen volt a néptől és mindig megvetette azt. A középkort idéző úri gőgje, kiegészülve a „szegedi gondolat” eszmevilágával, a munkás és parasztban erősített látott, az urak eszközét. Nemcsak a nép, de a haladó gondolat iránt sem tanúsított semminemű érzéket és érdeklődést. Az állam fegyveres erőszakszerveivel együtt, azzal kiegészülve alkotta a rendszer legbiztosabb bázisát, képezte pretoriánus gárdáját. De a rendszer is a lehetőségeihez képest bőven jutalmazta mind anyagilag, mind erkölcsileg a magyar bürokráciát. A dicséret és elismerés olyan megnyilvánulásai, mint amilyenekben Klebelsberg részesítette e réteget egyik parlamenti beszédében, egyáltalán nem ment különlegesség számba. Klebelsberg, említett beszédében, így jellemezte az állami hivatalnoki kart: „Aki látja a külföldi hivatalnok-sztrájkokat és olvassa azokat a bős kifakadásokat, amelyek külföldön sokszor a közalkalmazottak között megnyilatkoznak és e mellett látja azt is, hogy a magyar köztisztviselő hogyan teljesíti a maga kötelességeit, annak le kell vennie a kalapját a magyar köztisztviselő előtt.”⁶⁹ Bármennyire is örült Klebelsberg az állami hivatalnokoknak a rendszert kiszolgáló hűséges magatartása miatt, egyidejűleg azt is észre kellett vennie, hogy azok nemhogy vonzanák, de inkább taszítják a dolgozó tömegeket a Horthy-fasizmustól. Ezen a helyzeten ő úgy kívánt változtatni, hogy a neonacionalizmus nevében „népbarát” magatartást követelt tőlük: „Meggyőződésem, hogy a népiesség nem a választójog szűkebb vagy tágabb megvonásán, általában nem az alkotmányjog terén dől el, hanem a természet és a közigazgatás népbarát irányán” — hangoztatta.⁷⁰

Az állami tisztviselőknél is nagyobb szerepet szánt azonban Klebelsberg a magyar pedagógusoknak. Azt követelte tőlük, hogy torlaszolják el a haladó,

⁶⁷ Pesti Napló, 1927. jún. 19.

⁶⁸ Nemzeti Újság, 1928. febr. 1.

⁶⁹ Klebelsberg Kuno. Beszédei, cikkei és törvényjavasatai. 1916—1926. 545. l.

⁷⁰ Pesti Napló, 1928. jan. 8.

demokratikus, de legfőképpen a szocialista eszmék útját és biztosítsák a neonacionalizmus eszméinek térhódítását a munkások és a dolgozó parasztok körében. Ilyen feladat ellátására őt a magyar pedagógusokat illetően az olasz példa ösztönözte. „Az olasz munka himnusza is a néptanítóra apellál, attól várja az olasz nép és az olasz történelem dicsőítése révén az olasz nacionalizmus felszítását” — magyarázta az olasz pedagógusnak Mussolini államával szembeni kötelességeit.⁷¹ Az olasz példán túlmenően, Németország első világháború utáni történelme ismeretes alakulásának kulcsát is a pedagógusok magatartásában vélte felfedezni: „Én azt hiszem, hogy a mérsékelt szocializmus győzelme a kommunista Spartacus felett a porosz néptanítónak második nagy világtörténelmi diadala” — írta a Pesti Naplóban.⁷² Oroszországban ugyancsak a cári iskolapolitikát marasztalta el azért, hogy Oroszország népei a bolsevizmus mellé álltak: „Oroszországban egyenesen a cárisztikus iskola-politikát teszem felelőssé, hogy ott a bolsevizmus kifejlődött.”⁷³ Klebelsberg nem egyszerűen az eszmék elterjesztésére, még csak nem is egyszerűen azok népszerűsítésére gondolt, hanem az új, neonacionalista embertípus kialakítását várta a pedagógusoktól. De ezt nem bízta a véletlenre, hanem „miniszterileg” írta elő és fegyelemileg kötelezte a pedagógusokat az ilyen szerep elsajátítására. „Azzal a körlevéllel, amelyet a nagy katasztrófa évének tizedik megújulása alkalmából Magyarország összes oktatóihoz intéztem, kezdve a kis óvónón, fel az egyetemi tanárig ilyen új magyar típus kimunkálására buzdítottam” — írta Klebelsberg az „Új magyar típus” c. cikkében nagyon is szerény formába öntve szigorú követelményét.⁷⁴

Teljesen azonban maga sem bízott abban, hogy az értelmiség, annak is elsősorban idősebb képviselői belföldön, de különösen az ország határain kívül megfelelő módon képviselni tudják a „magyar ügy”-et és a neonacionalizmus eszméit. Nyíltan meg is mondta, hogy „... ha lettek volna nagy számban embereink, akik nemcsak a politikában és a publicisztikában, hanem az irodalomban, tudományban és művészetben sikerrel képviselhették volna Európa előtt a magyar gondolatot, akkor nem történt volna nézetem szerint az, ami megtörtént Trianonban...”⁷⁵ Ebből a feltevésből kiindulva Klebelsberg egész politikai befolyását latba vetve törekedett egy új értelmiségi „elit” megteremtésére. Ennek az „elit”-nek óriási jelentőséget tulajdonított, amint ez a tudománypolitikáról alkotott felfogásából is kiderül: „Az én tudománypolitikámnak az alapja az, hogy nemzetek kultúráját kicsiny és nagy nemzeteknél egyaránt három-négyezer ember képviseli.”⁷⁶

Ennek az „európai színvonalú” neonacionalista elitnek a kialakítása érdekében hozták létre külföldön a „Collegium Hungaricum”-okat is. Feladataikkal kapcsolatban Klebelsberg persze a leggyakrabban csak arról beszélt, hogy nyelvtanárok képzésére, s emellett néhány tudományágban európai műveltségre szert tett szakemberekre gondol. Valóságos céljairól azonban beszédesen tanúskodik „Történelmi Optimizmus” c. cikke, amelyben a „Collegium Hungaricum”-okkal kapcsolatban kijelenti: „A külföldi kollégium, az idegenbe adott ösztöndíjakkal pedig azt a célt akarom szolgálni, hogy egy erősen nacionalisz-

⁷¹ Nemzeti Ujság, 1928. febr. 22.

⁷² Pesti Napló, 1928. márc. 25.

⁷³ Klebelsberg Kuno. Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916–1926. 542. l.

⁷⁴ 8 Órai Ujság, 1928. febr. 5.

⁷⁵ Pesti Napló, 1927. márc. 6.

⁷⁶ Dunántúl, 1925. máj. 28.

tikus intelligencia külföldi felkészültséggel vezethesse az alkotó munkát, mely a nemzetet szétválasztó pesszimizmusnak legbiztosabb ellenszere.”⁷⁷ Így igyekezett Klebelsberg a „Collegium Hungaricum”-ok felállításával egy új magyar értelmiségi „elit”-et létrehozni és azzal is a neonacionalizmus eszméinek elterjedését biztosítani.

A neonacionalizmus eszméinek elterjesztésében Klebelsberg a magyar egyházaknak is fontos szerepet szánt. Jól tudta, hogy az egyházak a hit és a vallási meggyőződés ápolása révén hatást gyakorolhatnak azokra a társadalmi rétegekre is, amelyeknek körében az állami, illetőleg világi társadalmi szervezetek tevékenysége nem sok reménnyel kecsegtet.

Klebelsberg az egyházaktól, az egyházak nevelőmunkájától várta a neonacionalizmus eszméinek elterjedését a munkások, de főleg a parasztság körében. Erre annál is inkább szüksége volt, mert míg az értelmiség szélesebb köreiben a neonacionalizmus eszméi termékeny talajra hulltak, addig a munkásosztály és a dolgozó parasztság túlságosan is érzéketlennek mutatkozott ezekkel az eszmékkel szemben: „... és valóban ... az intelligencia körében tért hódított a gondolat, de a széles néprétegek lelkében a neonacionalizmus szavával nem tudom közelebb hozni a nagy katasztrófák után lényegében megújult nemzeti gondolat egész világát” — vallotta be Klebelsberg.⁷⁸ Az egyházak az első világháború végén gyengének mutatkoztak és nem tudták a vallásos tömegeket a „nemzeti gondolat” mellett felsorakoztatni. „Ne áltassuk magunkat, a szocializmus, ha nem is vezetőit, de zászlóaljait elsősorban a mi tömegeinkből rekrutálja” — így hívta fel a figyelmet arra, hogy 1918—19-ben az egyház a „katolikus magyar faluban” is jórészt elvesztette tekintélyét.⁷⁹ Az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülése után az egyházak is új helyzetbe kerültek. Nem lehetett többé figyelmen kívül hagyni azokat a változásokat, amelyek az első világháború nyomán és különösen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatásaként bekövetkeztek Magyarországon és világszerte. Az egyházak sem folytathatták tevékenységüket változatlanul ott, ahol a forradalmak előtt abbahagyták. A magyar egyházak legfontosabb feladata a szocializmus elleni harc, a dolgozó tömegeknek a szocializmustól való eltántorítása és az egyházak zászlaja alatt való megtartása lett. A megoldáshoz vezető utat Klebelsberg az egyház és állam összefogásában, a tömegek körében kifejtendő tevékenységük jobb összehangolásában látta. „A magyar templommal és a magyar iskolával hatalmas idealizmust kell kifejleszteni” — hirdette.⁸⁰ Az állam és az egyház együttműködésének szerinte nem áll semmi az útjában, és annak sincs semmiféle akadálya, hogy az egyházak magukévá tegyék a neonacionalizmus eszméit. A XIX. század nacionalizmusa és az egyház érdekei között mutatkoztak ugyan ellentétek, s ez megnehezítette az összefogást, az első világháború után azonban ez a helyzet megváltozott, mert „a XIX. század magyar nacionalizmusával szemben, öntudatos ellentétben vele, a magyar neonacionalizmus össze igyekszik fogni a hazafias és vallásos gondolatot”⁸¹ — magyarázta. Az állam és az egyházak zavartalan együttműködését, a néptömegek között kifejtett tevékenységük hatásfokát csökkentette azonban,

⁷⁷ Pesti Napló, 1927. aug. 14.

⁷⁸ Pesti Napló, 1928. máj. 6.

⁷⁹ Klebelsberg Kuno : Neonacionalizmus. 85. l.

⁸⁰ Pesti Napló, 1929. febr. 10.

⁸¹ Klebelsberg Kuno : Neonacionalizmus. 171. l.

hogy az egyes egyházak között sem volt meg az összhang. A katolikus és a protestáns egyházak energiájának jelentős részét lekötötte az egymásra való féltékenykedés, civódás, a szűkülő befolyáson való osztozkodás. Klebelsberg, hogy elejét vegye ezeknek a villongásoknak, igyekezett a „hitviták” célszerűtlenségét, a rendszerre való veszélyességét megértetni a különböző egyházakkal. Az 1927. évi katolikus nagygyűlés elé írt cikkében — feltehetően a kormány állásfoglalásaként — meglehetősen élesen követelte az egyházak közötti viták felfüggesztését és az egymás dolgaiba való be nem avatkozást: „... a haza mindenkitől megkívánja, hogy uralkodjék idegein és egyházainkkal szemben is az a főkikötése a nemzetnek, hogy a megindult nyugodt fejlődést viták felidézésével meg ne akasszák... minden történeti egyház a maga dolgaival foglalkozzék.”⁸² Egy héttel később a „Mit akarnak a katolikusok” c. cikkében pedig a lehető legélesebb szavakkal marasztalta el azokat, akik — véleménye szerint — nem értették meg az egyházak közötti viták káros voltát. Klebelsberg azt írta az ilyen „hitvitázók”-ról, hogy „a nemzet létét, újjáéledését teszi kockára az, aki a nyolcemillió maradék magyar között felekezeti harcot szít. Úgy is fogunk vele bánni, mint a haza ellenségével.”⁸³ A „hitviták” helyett Klebelsberg az összefogást javasolta az egyházaknak a dolgozó tömegek és a szocializmus ellen: „A magunk táborában saját nagy életkérdéseinket oldjuk meg és ezentúl összefogunk azokkal szemben, akik tagadják Istent és a haza eszményét, a nemzeti gondolatot.”⁸⁴

Az egyházak antiszociális magatartása is olyan tényezőként jelentkezett, amely nem vonzotta, hanem taszította a tömegeket. Ezért figyelmeztetett Klebelsberg arra, hogy az egyházak tevékenysége eredményes csak akkor lehet, ha „az egyházi élet... kifejezetten és erősen népbarát irányzatot vesz”.⁸⁵ Ez nyílt utalás volt a keresztényszocialista mozgalmak felélénkítésének szükségességére, tehát a szociális demagógia egyházi igénybevételére. Ezt a gondolatot még csak jobban aláhúzta az a klebelsbergi tanács, hogy az „egyházaknak is erősen elébe kell mennie a magyar munkásságnak”.⁸⁶ A néphez, a munkásokhoz és parasztokhoz való közeledést követelte minden egyháztól. Sokat várt attól, hogy a lelkeszkedő papság, megértve a helyzet súlyosságát, tettekkel járul hozzá annak megváltoztatásához. Klebelsberg a tettek alatt nem azt értette egyszerűen, hogy a papság a „lelkeszkedés” ideje alatt tanúsít egyszerűbb, a nép számára elfogadhatóbb magatartást, hanem a „világi” munkába — egyesületek, szervezetek, gyűlések, tanácskozások, műsoros estek, szakmai továbbképzők stb. szervezése és vezetése — aktívan bekapcsolódik. Ebből a szempontból is Prohászka Ottokárt állította példaképül, akinek elvesztését Klebelsberg rendkívül fájlalta. „Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök halála pedig megfosztott bennünket a nagyszerű agitátortól, akinek ékes szava mindig megtalálta az utat a lelkekhez és aki bámulatos kultúrájának hatalmával rávezette a Krisztushoz vezető útra azt a magyar intelligenciát, amelyet a XIX. század második felének hitközönyéből csak titáni erőfeszítéssel lehetett kiemelni” — hirdette Klebelsberg.⁸⁷

⁸² Nemzeti Ujság, 1927. okt. 9.

⁸³ Budapesti Hírlap, 1927. okt. 16.

⁸⁴ *Klebelsberg Kuno*: Neonacionalizmus. 86. l.

⁸⁵ Uo. 186. l.

⁸⁶ Nemzeti Ujság, 1928. márc. 1.

⁸⁷ *Klebelsberg Kuno*: Neonacionalizmus. 82. l.

Az egyházak számára azonban Klebelsberg nemcsak a feladatokat jelölte meg, de minden erejével igyekezett azok elvégzéséhez biztosítani a szükséges feltételeket. Ismeretes, hogy a Horthy-fasizmus az iskolák jelentős részét — a tanyai népiskolától a városi középiskoláig — az egyházakra és szerzetesrendekre bízta. Az egyházak kezén voltak ezenkívül nemcsak a papi utánpótlást biztosító egyházi főiskolák, hanem a jogi akadémiák is. A fővárosban és vidéken a diákszállók és internátusok legnagyobb részét ugyancsak az egyházak tartották fenn. A klebelsbergi iskolaépítési program gondoskodott az egyházi iskolák építéséről is, sőt még a külföldön felállított „Collegium Hungaricum”-okban is voltak papnövendékek. A hitbuzgalmi egyesületektől a kulturális és társadalmi szervezetekig az egyházak képviselve voltak a társadalom minden rétegében. Jóllehet az egyházak politikai hatalmát óriási vagyonuk, birtokaik és egyéb jövedelemforrásaik is alátámasztották, az állam igen jelentős összegekkel támogatta tevékenységüket. Jellemző, hogy pl. 1926-ban, amikor Klebelsberg az irodalom és a művészetek céljaira csak 122 000, illetőleg 276 000 pengőt tudott a vezetéke alatt álló minisztérium költségvetésében biztosítani, vallási célokra 4 600 000 pengő jutott. Ez a támogatás természetesen következett abból a gyakran emlegetett klebelsbergi felfogásból, hogy „történelmi egyházainkra szükség van, és az ország újjáépítése csak akkor lesz szilárd, ha a felépítményt a vallás és erkölcs vasbetonalapjaira fektetjük le”.⁸⁸

A fasiszta diktatúra olaszországi győzelme után a Bethlen-kormány Mussoliniban talált a legalkalmasabb külföldi szövetségesre. Olaszországnak és Magyarországnak ez az egymásra találása a neonacionalizmusra is „termékenyítőleg” hatott. A magyar uralkodó osztályokat meglepéssel, sőt bámulattal töltötte el Mussolini „kemény keze” és a „római imperium” visszaállításával kapcsolatos demagógiájának az olasz tömegek egy részére gyakorolt hatása. A magyar uralkodó osztályok érdeklődését az keltette fel leginkább az olasz fasizmus iránt, hogy történelmi rokonságot véltek felfedezni a magyar és az olasz fasizmus létrejötté között. „Közvetlenül a háború után Olaszországban is felülkerekedett az antinacionalizmus” — írta Klebelsberg a Pesti Naplóban.⁸⁹ Ezt az „antinacionalizmus”-t Olaszországban a fasiszták a legkegyetlenebb terror és nacionalista uszítás egyidejű alkalmazásával igyekeztek leküzdeni. Nyugat-Európában lényegében elsőnek számolták fel a forradalmi mozgalmat. Az olasz fasizmus azonban a forradalmi mozgalommal való számolás mellett bizonyos tömegbefolyásra is szert tett. A magyar uralkodó osztályok a terror alkalmazása tekintetében semmivel sem maradtak el Mussolinitól, de Olaszországtól eltérően, Magyarországon a fasizmus leggyengébb pontja a tömegbázis hiánya volt. Az ellenforradalmi rendszer képviselői közül többen az olasz példa alkalmazásával gondolták a fenti hiányt pótolni. Ennek adott hangot Klebelsberg is, aki az olasz példa nyomán különösen igazolva látta a neonacionalizmus elméletét. „Ma a nacionalizmus klasszikus földje Olaszország. Az összes többi államokban erős internacionális szocializmus szorongatja a nemzeti gondolat híveit, a nacionalista pártok kénytelenek más frakciókkal parlamenti koalíciót kötni, nacionalizmusuk tehát a maga tisztaságában nem érvényesülhet és így gyakorlati programjuk borába bizony sok vizet öntenek. Itáliában Mussolini tiszta képletet teremtett. Az ország összes

⁸⁸ Nemzeti Ujság, 1927. okt. 9.

⁸⁹ Pesti Napló, 1928. jan. 1.

erőit a nagy nemzeti célokra állította be” — hangsúlyozta.⁹⁰ Nem sokkal később az olasz és a magyar helyzet rokonságát vizsgálva, Klebelsberg már nyíltan dicsóítja Mussolini módszereit és a „hasznos következtetések” levonását sürgeti: „... a győzedelmes fasizmus telíteni igyekszik életerős és reményteljes nacionalizmussal az olasz tömegeket. A drasztikus kúra jót tett... saját tapasztalatainkból és az olasz példáról... hasznos következtetéseket vonhatunk le.”⁹¹ Klebelsberg különösen az olasz fasizmus „nemzeti céljait” találta igen rokonszenvesnek: „A múlt század második felének olasz nacionalizmusa... a nemzeti egység helyreállítására törekedett... Most nem a meglévő olasz nyelvterületek felszabadításáról, hanem... újabb területek biztosításáról, az olasz gazdasági élet expanziójának lehetővé tétele végett újabb piacok megnyitásáról van szó.”⁹² Az olasz fasizmus rabló törekvései, újabb gyarmatok szerzése más népek leigázása révén így váltak a neonacionalizmus szemléletében „nemzeti” célokká. Mindenesetre ezzel a neonacionalista végső cél „nemzeti” jellegének megértéséhez is közelebb kerültünk.

Az olasz fasizmus sem állt természetesen nyíltan a tömegek elé szándékaival, hanem a római ősök egyetlen jogos örökösének tógáját öltötte magára. Mussolini jól tudta, hogy csak fegyveres eszközökkel veheti birtokába ezt az „örökség”-et. Éppen ezért az olasz ifjúság „római szellemben” való nevelésére fordította a legnagyobb gondot. Ez egyet jelentett többek között azzal is, hogy a szó szoros értelmében már a gyermekkorban megkezdődött az olasz ifjúság katonai kiképzése. „Már a gyermekekben egészen öntudatosan főképpen azokat a tulajdonságokat igyekeznek felébreszteni, amely tulajdonságokra az új nemzeti feladatok utalnak rá” — számolt be Klebelsberg a fasiszta Olaszországban szerzett tapasztalatairól.⁹³

Az „új magyar típus” kialakítására vonatkozó követelésében is az olasz tapasztalatok hatása mutatkozott meg. Azon felbuzdulva jelentette ki, hogy Magyarországon sem elég a neonacionalizmus eszméit csak elfogadni, hanem „újja kell születni” annak szellemében: „... a magyarságnak is sok tekintetben át kell alakulnia, ha a teljesen megváltozott viszonyok között meg akarunk állni, sőt a pusztta létfenntartáson túlmenve, területi épségünket is helyre akarjuk állítani...”⁹⁴ Klebelsberg azonban nemcsak a célokat, de a módszereket illetően is túlradó lelkesedéssel beszélt az olasz fasizmusról. Azzal ugyancsak összhangban az „új magyar típus” elé ideálként a polgári demokráciát is teljesen megtagadva, a fasiszta rendet állította. „A fasiszták a francia forradalom hármass elvével szemben, másik három elvet szögeznek le: disciplina, gerarchia, ordine, fegyelem, hierarchikus alárendeltség és rend...” — írta „A spec” c. cikkében.⁹⁵

Az olasz fasizmus a római imperium visszaállításának jelszavát ügyesen felhasználta a tőkés kizsákmányolás elleni tömegtiltakozás leszerelésére is. Mussolini áldozatokat, ingyen munkát és magasabb adókat követelt az olasz munkásoktól és parasztoktól, kinyilatkoztatva, hogy a fasiszta „házá”-hoz, a jövő dúsgazdag Olaszországához csak azoknak lesz joguk, akik azt kiérdemelték. Ezt énekelte meg a munkáról szóló fasiszta dal, az „il canto del lavoro”

⁹⁰ Klebelsberg Kuno : Neonacionalizmus. 142—143. l.

⁹¹ Nemzeti Ujság, 1928. márc. 1.

⁹² Klebelsberg Kuno : Neonacionalizmus. 143. l.

⁹³ Uo. 143. l.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Nemzeti Ujság, 1928. ápr. 19.

is. Klebelsberg úgy gondolta, hogy ez az olasz fasiszta dal a neonacionalizmus elméletét is „gazdagítja”, és Magyarországra is vonatkoztatni kell mondani-valóját: „A fasiszta Olaszország ma fiától a haza érdekében kifejtett áldozatos munkát követel. Micsoda életet lehelő, erőtől duzzadó nacionalizmus. És a végén hivatkozás Istenre.”⁹⁶

Nem volt véletlen, hogy Klebelsberg mindenekelőtt az olasz fasizmussal való rokonságot hirdette. Az első világháború után, a két ország helyzetét tekintve, valóban sok volt a közös vonás. Mind Magyarország, mind Olaszország államformája királyság maradt. Ezen belül a fasiszta rendszer messzemenően együttműködött a Vatikánnal, illetőleg a hazai katolikus egyházakkal. Mussolini is, Klebelsberg is csak modernizálni akarta a katolikus egyházat, hogy még jobban támaszkodhassék rá. Az első világháborúból Magyarország vesztésként került ki, de a győztes Olaszország sem kapta meg azokat a területeket, amelyeket az antant a háborúba való belépésért neki ígért. Továbbá az olasz fasizmussal való rokonságra hivatkozva, igyekezett „kihúzni” Klebelsberg a felszított magyar nacionalizmus Habsburg-, illetőleg németellenes méregfogát. Végül, de nem utolsó sorban Olaszország volt az első olyan nagyhatalom, ahol a fasizmus uralomra jutott, és így a Horthy-rendszer benne látta legszilárdabb támaszát.

*

Klebelsberg a XIX. század közepének még haladó, liberális nacionalizmusát elvetve, a XIX. század végi és XX. század eleji magyar nagyhatalmi nacionalizmust alkalmazta a Horthy-korszak igényeire. Az úri „ünneplő hazafiság” formáinak demokratizálásával és az egyházak modernizálásával igyekezett megnyerni a tömegek „bizalmát” az uralkodó osztályok számára. A neonacionalizmus mégsem egyszerű folytatása a megelőző korszak nacionalizmusának. Nem egyszerűen a nacionalizmus egyik válfaja volt, hanem fasiszta jellegű nacionalizmus. Ideológiailag támasztotta alá azt a politikát, amely aztán Magyarországot alig több, mint egy évtized múltán, történelme legszégységteljesebb háborújába rántotta.

Ш. Балог

КОНСОЛИДАЦИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА БЕТЛЕНА И НЕОНАЦИОНАЛИЗМ

Резюме

Неонационализм был одним из венгерских националистических течений периода между двумя мировыми войнами. Это был так называемый правительственный национализм. Граф Куно Клебельсберг, министр просвещения правительства Бетлена разработал теорию неонационализма. Клебельсберг провозгласил конечной целью своей теории восстановление «территориальной целостности». Перед ним стояла империалистическая цель восстановления «Великой Венгрии», существовавшей до первой мировой войны, население которой насчитывало 21 миллион, но в которой едва ли половина населения была венгерской. Хортистский фашизм старался привить массам свои империалистические стремления посредством неонационализма.

Клебельсберг считал, что недостаточно говорить только о конечной цели неонационализма, но следует и конкретизировать этапы достижения цели, на протяжении которых можно подготовить массы для достижения конечной цели. В начале двадцатых годов международное и внутреннее положение хортистского фашизма еще делало невоз-

⁹⁶ *Klebelsberg Kuno* : Neonacionalizmus. 170. 1.

можным для правительств подготовиться к открытому насилию против соседних государств. Правительство боялось и расширения социальной демагогии. Усиление культурной демагогии представляло наименьшую опасность и требовало мало средств. Таким образом лживая идея «культурного превосходства» стала органической частью неонационалистической идеологии.

Клебельсберг отводил важную роль венгерским церквям в распространении идеи неонационализма. Он считал, что церкви могут способствовать победе идеи неонационализма больше всего тем, если они отвлекают массы от социализма и в сознание рабочих и крестьян, вместо идеи социализма прививают христианскую национальную мысль. Однако, антисоциальное поведение церквей не привлекало, а отталкивало массы, поэтому Клебельсберг требовал демократизации церковной жизни и оживления христианско-социалистического движения.

Клебельсберг считал неонационализм непосредственным преемником венгерского национализма предыдущих эпох. Однако в силу изменившихся условий он вынужден был изменить формы этого национализма. Неонационализм старался оживить формы прогрессивного либерального национализма середины 19-го столетия для того, чтобы в сущности ликвидировать содержание и цели этого национализма. В то же самое время он в основном сохранил содержание и цели венгерского великодержавного национализма эпохи империализма, но в то же самое время критиковал формы этого национализма.

В центре теории Клебельсберга стояла проблема «венгерской расы». Все же Клебельсберга нельзя отождествлять с расистами периода Хорти. В противоположность биологической расе расистов, Клебельсберг стоял на позиции исторической расы. Он считал, что расисты угрожают удельному весу венгерской нации. Клебельсберг считал это тем более опасным, что в интересах ликвидации трианонского мирного договора он хотел опереться на увеличивающуюся численность венгров.

Неонационализм был не только одной из разновидностей национализма, а был национализмом фашизма. Неонационализм служил идеологической поддержкой для той политики, которая немногим больше, чем через десять лет втянула Венгрию в самую позорную войну своей истории.

S. BALOGH

LA «CONSOLIDATION» SOUS LE GOUVERNEMENT DE BETHLEN ET LE NÉONATIONALISME

Resumé

Le néo-nationalisme s'affirme une des tendances que connut le nationalisme hongrois pendant la période de l'entre-deux-guerres. Il s'avère, en effet, le soi-disant nationalisme officiel prêché par les milieux gouvernementaux. L'idéologie du néo-nationalisme se vit élaborée par Kuno Klebelsberg, ministre des Cultes et de l'Instruction publique du gouvernement de Bethlen. Le but final de son idéologie Klebelsberg précisa dans la rétablissement de «l'intégrité territoriale». Il avait alors en vue le but impérialiste de restituer la «Grande-Hongrie» à 21 millions d'habitants existant avant le déclenchement de la première guerre mondiale, où à peine la moitié de la population était de nationalité hongroise. Le régime fasciste de Horthy tout en s'appuyant de l'idéologie nationaliste, s'efforçait d'inculquer dans la conscience des masses ses propres aspirations de rapine comme étant des objectifs communs nationaux.

Klebelsberg n'estimait point suffisant de parler uniquement du but final du néo-nationalisme, il jugeait également nécessaire de préciser ses objectifs intermédiaires susceptibles à maintenir en éveil quant au «but final» la conscience des masses, tout en les préparant — du moins moralement — à sa réalisation. Au début des années 20 la situation que connut le régime fasciste de Horthy à l'intérieur du pays et sur le plan international ne permit pas encore au gouvernement de se préparer à une action ouverte et autoritaire à diriger contre les États limitrophes. Le gouvernement craignit également le développement ultérieur de la démagogie sociale. L'accroissement de la démagogie culturelle recelait, en effet, les moindres dangers et exigeait les frais minimes à y investir. Dès lors l'idée mensongère de la «suprématie culturelle» devint la partie organique de l'idéologie néo-nationaliste.

Les Églises, elles, virent leur confier par Klebelsberg un rôle important à jouer quant à la diffusion des idées néo-nationalistes. A s'en tenir aux intentions du ministre les Églises contribueront le mieux à la victoire des idées néo-nationalistes si elles se

mettent à détourner les masses des idées du socialisme et — au lieu des idées du socialisme — à inculquer dans la conscience des paysans et des ouvriers l'idée chrétienne et nationale. Cependant l'attitude antisociale témoignée par les Églises n'attirait point mais repoussait plutôt les masses. Dès lors Klebelsberg exigea la démocratisation des formes de la vie ecclésiastique et la réanimation des mouvements chrétiens socialistes.

Klebelsberg estimait le néo-nationalisme le successeur direct du nationalisme hongrois ayant été en vigueur au cours de la période antérieure. Mais vu les conditions changées il ne put toutefois l'emprunter en sa forme inchangée. Le néo-nationalisme visait à ranimer les formes progressistes et libérales du nationalisme ayant été en vigueur au milieu du XIXe siècle — pour en rejeter en essence le contenu et les objectifs. Du même coup — bien qu'il soumit à une critique ses aspects — il conserva, au fond, la substance et les objectifs recelés à l'époque impérialiste, par le nationalisme hongrois de grande puissance.

L'idéologie de Klebelsberg se trouva centrée autour du problème de la «race hongroise». Il ne saurait toutefois pas être identifié à tout raciste du régime de Horthy. A l'encontre des racistes professant «la race biologique» il prit position pour la «race historique». Il vit menacer par les racistes avant tout le poids et la suprématie numérique du peuple hongrois et il blâma d'autant plus leur idéologie car au point de vue de la mise hors de vigueur du traité de Trianon il entendait s'appuyer du peuple hongrois allant en s'agrandissant.

Le néo-nationalisme ne s'affirma pas simplement une des variantes du nationalisme, mais bien le nationalisme du fascisme. Il servit de base idéologique à la politique qui à peine une décennie passée poussa la Hongrie dans une guerre qui s'avéra la plus odieuse dans son histoire.